

TÜRKİYE’NİN IRAK POLİTİKASI 2012: İKİ IRAK HİKÂYESİ

Ali Balcı*

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş: İki Irak'ın Kısa Tarihi

2012 yılı bir bütün olarak bakıldığında Türkiye dış politikası açısından Irak'ın de facto bir şekilde iki ayrı yapıya dönüştüğü bir yıl olmuştur. Aralık 2011 itibariyle Amerikan askerlerinin Irak'tan çekilmesiyle birlikte merkezi Irak yönetimi ile arası açılmaya başlayan Türkiye, o güne kadar Bağdat üzerinden Bölgesel Kürt Yönetimi ile sürdürdüğü ilişkileri doğrudan yürütmeye başlamıştır. Dolayısıyla 2012 yılı boyunca Türkiye-Irak ilişkileri söz konusu olduğunda Bağdat ve Erbil merkezli iki farklı Irak'tan bahsetmek mümkündür. Bu nedenle elinizdeki çalışma Türkiye'nin Irak politikasını iki ana alt bölümde ele alacaktır. 'Merkezi Irak Yönetimi ile İlişkiler' kısmında Bağdat yönetimi ile ilişkiler temel inceleme konusu olurken, 'Bölgesel Kürt Yönetimi ile İlişkiler' kısmında Erbil'deki yönetim ve bölgedeki diğer Kürt hareketlerle olan ilişkilere odaklanılacaktır. Türkiye dış politikası bağlamında Irak'ın bu şekilde iki farklı yapıya bölünmüş durumu, Arap Baharı olarak adlandırılan sürecin Suriye'yi de içine almasıyla daha da keskinleşmiştir. Çalışmanın giriş kısmında Ankara'nın bu iki Irak politikasının nasıl ortaya çıktığına ilişkin kısa bir tarihsel bilgiden sonra bu politikanın 2012'deki uygulamaları özetlenecektir. Daha sonra gelecek olan iki bölüm altında ise bu politikalar kapsamlı bir şekilde değerlendirilecek ve ardından sonuç kısmında bu politikanın genel bir analizi yapılacaktır.

2003'te Washington yönetimi Irak'a müdahale kararı aldığı anda Türkiye'nin en önemli çekincelerinin başında Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması geliyordu. Bu doğrultuda gerek savaştan önce gerekse savaş sırasında aktif bir politika izleyen Ankara, bu politikasını Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı adı altından kurumsal bir düzleme de taşımıştır.¹ Adı açıkça konulmasa da Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin kurulmasından çekinen Türkiye, savaş öncesi ve sırasındaki bütün enerjisini böyle bir oluşumun önüne geçmek için harcamıştır. Fakat 1 Mart 2003 tarihinde ABD'nin Irak'a müdahalesi sırasında Türkiye topraklarını kullanmasına izin veren tezkerenin TBMM'de reddedilmesiyle birlikte Türkiye bir anlamda savaş sonrası Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinin dışında kalmıştır. Öte yandan ABD güçlerine savaş sırasında en fazla desteği veren kuzeydeki Kürtler savaş sonrası Irak'ta etkin bir güç haline gelirken zamanla otonom konumlarını güçlendirmişlerdir. 8 Mart 2004'te çıkarılan Geçiş Dönemi Yasası ile birlikte Kürdistan Bölgesel Yönetimi kurulmuş ve yaklaşık 75,000 kişilik bir peşmerge gücü de bu yeni kurulan yapının güvenlik aygıtına dönüştürülmüştür. 30 Ocak 2005'te yapılan ve Arapların büyük bir kısmının boykot ettiği seçimlerde oyların yüzde 26'sını alan Kürtler merkezi Irak yönetiminde de etkin bir konum kazanmışlardır. Kısacası 2007'nin sonunda dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan'ın ABD Başkanı George W. Bush ile yaptığı görüşme sonrasında bölgeye tekrar dönen Türkiye, artık kurumsallaşmış bir Bölgesel Kürt Yönetimi ile karşı karşıya klmıştır.

2007 yılı Türkiye'nin Iraklı Kürtlere bakışında da bir kırılmayı temsil etmektedir. Yıl boyunca askeri bürokrasi ve AK Parti hükümeti arasında Kuzey Irak üzerine yaşanan tartışmalar ilk bakışta askerin üstünlüğü ile sona ermiştir. Hükümetin hoşnutsuzluğuna rağmen 2007 sonu ve 2008 başında PKK'nın Kuzey Irak'taki kamplarına yönelik askeri bir operasyon düzenlenmiştir. Fakat ilerleyen süreçte yani 2008'den itibaren askerin siyasi alandan tasfiye edilmesiyle birlikte² hükümet Bölgesel Kürt Yönetimi ile ilişkiler konusunda etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır. Dış politikasını ekonomik entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık üzerine kuran AK Parti Hükümeti Ku-

zey Irak’taki Bölgesel Kürt Yönetimi’ni bu anlamda bir fırsat olarak görmüş ve bu yeni oluşumla ilişkilerin hızla düzeltilmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin Irak’a yönelik ihracatı 2007 yılında 2,8 milyar dolar iken bu rakam 2009 yılında 5,1 milyar dolara, 2012 yılında da 10,8 milyar dolara yükselmiştir.³ 2012 rakamlarına bakıldığında Irak’a yapılan ihracatın yaklaşık 8 milyar doları diğer bir ifadeyle yüzde 70’in üzerinde bir kısmı Bölgesel Kürt Yönetimi ile yapılmıştır.⁴

Bölgesel Kürt Yönetimi’ne ilişkin yaşanan bu yapısal değişikliklere Irak genelinde 7 Mart 2010’da yapılan parlamento seçimlerinde Türkiye’nin aldığı tavır eklenmiştir. Buna göre etnik ve mezhepsel bölünme konusunda hassas davranan Ankara, siyasi bir risk olarak Şii kökenli bir isim olan İyad Allavi’nin başında olduğu el-İrakiye koalisyonunu desteklemiştir. Allavi’nin koalisyonu seçimleri kazansa da kendisine çok yakın oy alan Nuri el-Maliki’nin 22 Aralık 2010’da hükümeti kurması bir yıl sonrasında yaşanacak olan gerginliğin zeminini oluşturmuştur. Daha önce Maliki’yi destekleyen Türkiye, Maliki’nin ülkede aşırı güçlenmesinin mezhepsel ve etnik parçalanmayı besleyeceğini düşünerek mezhepsel ve etnik temelli olmayan bir seçim bloğunu Allavi’nin etrafında toplamak için çaba göstermiş ve bu politik tercih daha sonra Maliki ile Ankara’nın arasındaki açılmasında bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmiştir.⁵ Bu gerginliğin siyasette bir karşılık bulması ise ABD’nin Aralık 2011’de Irak’tan askerlerini çekmesiyle mümkün olmuş ve gerginlik Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el-Haşimi’nin tutuklanması girişiminde gün yüzüne çıkmıştır. Bu olaydan sonra bir daha düzelmeyen ve Suriye’de yaşanan iç savaşla birlikte kendisine söylemsel bir zemin de bulan Bağdat-Ankara arasındaki gerginlik, “iki Irak” olgusunu ortaya çıkaran temel unsurlardan birisi olmuştur.

2012 yılına girildiğinde, ilişkilerin gergin olduğu merkezi Irak yönetimi ve karşısında ilişkilerin tarihinin en olumlu dönemini yaşadığı Bölgesel Kürt Yönetimi gibi birbirinin aksi iki resim ortaya çıkmıştır. Bu resim tarafların hükümet düzeyindeki temsilcilerinin karşılıklı ziyaretlerine bakıldığında da net bir şekilde görülebilir.

Daha önceki yıllarda Bağdat ve Ankara arasında üst düzey ziyaretlerin yoğunluğu dikkat çekiciyken, 2012 yılı içinde iki başkent arasında üst düzey tek bir ziyaret dahi gerçekleşmemiştir. Öte yandan Erbil ve Ankara arasında karşılık ziyaretlerin arttığı dikkat çekmektedir. Örneğin 17 Ocak'ta Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan Erbil ve Süleymaniye'yi ziyaret ederken, Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı Tamer Yıldız 17 Mayıs'ta Erbil'i ziyaret etmiştir. 1 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Erbil ve Kerkük'ü ziyaret ederken, Ekonomi Bakanı Çağlayan Haziran ayında bir kez daha Erbil'e gitmiştir. Bu ziyaretlerin karşılığında Bölgesel Kürt Yönetimi Başkanı Mesut Barzani 18 Nisan'da Ankara'ya gelirken, kendisinden bir ay sonra da Bölgesel Kürt Yönetimi Başbakanı Neçirvan Barzani Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Daha da önemlisi Mesut Barzani'nin 30 Eylül'de AK Parti'nin Ankara'daki 4. Kongresi'ne katılması taraflar arasındaki yakın ilişkinin sembolik göstergesi olmuştur.

Merkezi Irak Yönetimi ile İlişkiler

Türkiye 2012 yılı boyunca merkezi Irak yönetimi ile 3 farklı alanda gerginlik yaşamıştır: Birincisi, Nuri el-Maliki'nin yargılanmak üzere geri verilmesini istediği Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el-Haşimi'ye Türkiye'nin destek çıkması, hatta kendisine sığınma hakkı vermesi merkezi Irak yönetimini ciddi ölçüde rahatsız etmiştir. İkincisi, Şii temelli bir politika izleyen Maliki İran'la yakınlaşarak Tahran'ın paralelinde bir Suriye politikası geliştirmiş ve Suriye'deki Beşar Esad yönetimini desteklemiştir. Bu da Esad'ın iktidardan gitmesi temelinde bir politika izleyen Türkiye'de rahatsızlığa neden olmuştur. Üçüncü olarak Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile petrol ticareti yapması Irak petrollerinin ihracatı konusunda merkezi hükümetin sorumlu olduğunu savunan Bağdat yönetimini rahatsız etmiş ve Maliki bunu egemenlik haklarının ihlali olarak değerlendirmiştir.

Tarık el-Haşimi Gerginliği

Aralık 2011 tarihinde ABD birliklerinin Irak'tan ayrılmasının ardından Irak Yüksek Yargı Konseyi, Sünni kökenli Cumhurbaşkanı

Yardımcısı Tarık el-Haşimi’ye suikast işleyen ve kanunsuz işlere bulaşan korumalarını konumu sayesinde koruduğu suçlamasıyla önce yurtdışına çıkış yasağı getirmiş daha sonra da hakkında tutuklama emri çıkarmıştır. Bu sırada Bölgesel Kürt Yönetimi’ne bağlı Süleymaniye kentinde bulunan Haşimi, Erbil’e geçerek Mesud Barzani’ye sığınmış ve yine bu gelişmeler sırasında Türkiye, Haşimi’ye olan desteğini açıkça dile getirmiştir. Ankara yönetimi Haşimi’ye yönelik kampanyayı mezhepçi bir tavır olarak eleştirerek Maliki’nin Amerikan sonrası Irak’ta mezhepçi bir siyaset izlediğini ifade etmiştir. 2012’nin Ocak ayında Haşimi üzerinden yaşanan sürtüşme Ankara-Bağdat gerginliğine dönüşmüş ve Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 15 Ocak’ta ABD Başkanı Barack Obama ile yaptığı telefon görüşmesinde “Maliki ‘arkamda ABD var’ havası yayıyor. Bu konuda Irak yönetimini uyarmanız gerekir” ifadelerini kullanmıştır. Bu telefon görüşmesinden kısa süre sonra Maliki ve Erdoğan arasındaki sürtüşme büyümüş ve Maliki Erdoğan’ı Irak’ın içişlerine karışmakla suçlayarak “Türkiye bölgeye felâket ve iç savaş getirecek bir rol oynuyor. Kendi içinde farklı etnik kökenler ve mezhepler barındırdığı için, bundan Türkiye de zarar görür” ifadelerini kullanmıştır.⁶

1 Nisan tarihinde Erbil’den ayrılan Haşimi sırasıyla Katar ve Suudi Arabistan’a gittikten sonra 8 Nisan’da Türkiye’ye gelmiştir. Bu gelişme Haşimi’yi Bağdat-Ankara gerginliğinin merkezine taşımış ve Türkiye merkezi Irak yönetimini mezhep siyaseti izlemekle suçlarken, Bağdat da Ankara’yı içişlerine karışmakla eleştirmiştir. Gerginlik 20 Nisan’da Maliki’nin açıklamaları ile yeni bir boyut kazanmıştır. “Bu politikaları sürdürme konusunda ısrarcı olmak, Türkiye’yi bölgedeki herkes için düşman bir devlet haline getiriyor” ifadelerini kullanan Maliki’nin Türkiye için “düşman devlet” tabirini tercih etmesi gerek Türkiye’de gerekse bölgede ciddi bir karşılık bulunmuştur.⁷ Türkiye’ye yönelik bu tanımlamanın yapılmasının ardından 8 Mayıs’ta Irak yönetimi Haşimi için kırmızı bültenle arama kararı çıkarmış ve dönemin Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ karara ilişkin “Türkiye olarak başından beri desteğimizi verdiğimiz birini iade etmeyiz” açıklamasında bulunmuştur.⁸ 2012’nin ortasına gelin-

diğinde Haşimi Bağdat-Ankara ilişkilerinin temel referans noktalarına dönüşmüş ve Bağdat yönetimi için Türkiye'nin Irak'ın içişlerine karıştığıнын göstergesi olarak birçok vesilede gündeme getirilmiştir.

Suriye Gerginliği

Suriye'de Arap Baharı ile birlikte gerginlikler başladığında, Türkiye muhaliflerin taleplerine destek verse de başlangıçta Beşşar Esad'ın ikna edilerek ülkede demokratik bir geçiş süreci yaşanmasını temel alan bir politika izlemiştir.⁹ Esad'ın yavaş ilerleyen reform politikası muhalifleri ikna etmeyince, Türkiye 2011'in ortasında politikasını değiştirmiş ve Erdoğan Suriye'de 1982'deki Hama benzeri yeni bir katliama izin vermeyeceklerini ilan ederek açık bir şekilde muhalifleri desteklemeye başlamıştır. Türkiye'nin bu tavrı ve Suriye'deki devrim girişiminin istenilen hızda gerçekleşmemesi bölgede yeni bir denge ortaya çıkarmıştır: Suriye'deki Şii kökenli Esad rejimini destekleyen İran, merkezi Irak yönetimini de yanına alarak, Türkiye ve muhalifleri destekleyen Katar gibi diğer Arap ülkeleri karşısında bir kamp oluşturmuştur. Bu doğrultuda Maliki yönetimindeki Irak 2012'ye gelindiğinde açık bir şekilde Esad yönetimini desteklediğini ve Türkiye'nin Suriye'deki olaylara karışmasının mezhep siyaseti olduğunu dillendirmeye başlamıştır. Bu siyasi tercihin bir uzantısı olarak Maliki yaptığı bir açıklamada Suriye'de "etnik ve mezhepsel farklılıkları kışkırtan her ülke bilmelidir ki, bu politikalar kendilerine dönecektir" ifadelerini kullanmıştır.¹⁰

Türkiye ise gerek Haşimi gerekse Suriye bağlamındaki merkezi Irak yönetiminden gelen mezhepçi siyaset izlendiği yönündeki eleştirilere mezhepçi siyasetin kendisini mahkûm ederek cevap vermiştir. Örneğin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 22 Nisan 2012'de yaptığı açıklamada, "Hiçbir zaman mezhep temelli, etnik temelli bir politika takip etmedik. Her zaman tüm Iraklı kardeşlerimizin huzur içerisinde bir arada yaşaması için çaba sarf ettik. Onu da aslında en iyi Irak Başbakanı Nuri El-Maliki bilir" ifadelerini kullanmıştır.¹¹ Irak'tan gelen eleştiriler karşısında Türkiye'nin tavrı sadece söylem düzleminde kalmamış, Temmuz ayında Maliki'ye yönelik parlamentoda başlatıl-

maya çalışılan güvensizlik oylaması girişimine Suudi Arabistan ve Ürdün gibi ülkelerin yanı sıra Türkiye de destek vermiştir.¹² *International Crisis Group*'un yayımladığı konuya ilişkin bir rapora göre Türkiye'nin böyle bir girişime destek vermesinin ardında Maliki'nin Suriye krizinde İran'ın yanında yer alması yatmaktaydı.¹³ Kısacası Suriye konusu taraflar arasında Haşimi'nin pozisyonu üzerinden yaşanan gerginliği tırmandıran bir unsur olmakla kalmamış, aynı zamanda merkezi Irak yönetiminin Türkiye'nin mezhep temelli bir politika izlediğine yönelik inancının bir başka referans noktası olmuştur.

Suriye konusundaki gerginliğin bir başka boyutu da Irak'ın Suriye'deki rejime destek bağlamında PKK'ya yakınlaştığı tartışmaları olmuştur. Türkiye basınını önemli ölçüde meşgul eden bu konudaki en iddialı ve hedef gösteren ifadeler *Yeni Şafak* yazarı Abdulkadir Selvi'nin bir yazısında Maliki yönetiminin "PKK'ya helikopterlere ve insansız hava araçlarına karşı etkili olan güdümlü füzeler verdiği" iddiası olmuştur.¹⁴ Ekim ayına gelindiğinde ise Irak Bakanlar Kurulu'nun, haftalık olağan toplantısından sonra yapılan yazılı açıklamada, "Irak'ta herhangi bir yabancı devlete ait askeri kuvvetlerin yer almasını ve bundan sonra da yabancı güçlerin ülkeye girmesini yasaklayan" bir karar alındığı bildirilmiştir. Bu karar Kuzey Irak'ta konuşlanmış Türk Silahlı Kuvvetlerine ait askerleri ilgilendirdiğinden¹⁵ Türk basınında geniş yer bulmuş ve kararın TBMM'de alınmış sınır ötesi harekât kararlarını nasıl etkileyeceği geniş bir şekilde tartışılmıştır.¹⁶

Bölgesel Kürt Yönetimi Gerginliği

21 Mayıs 2012'de Türkiye Enerji Bakanı Taner Yıldız ile Bölgesel Kürt Yönetimi Doğal Kaynaklar Bakanı Aşti Havrami'nin Erbil'de yaptıkları ortak açıklamada Kürt petrolünü Türkiye'ye taşıyacak günde 1 milyon varil kapasiteli bir boru hattının Ağustos 2013'e kadar inşa edileceğini duyurmaları, merkezi Bağdat yönetimini rahatsız etmiştir. Nisan ayında petrolün ihraç edilmesi konusunda gerginlik yaşadığı Erbil'e petrol sektöründe çalışanların 1,5 milyar dolarlık alacaklarını ödemeyerek yaptırma giden Bağdat, Erbil'in bu yaptırımını Ankara üzerinden aşmasını kendi otoritesine bir tehdit

olarak görmüştür. Bunun üzerine Maliki'nin danışmanı Ali Musavi herhangi bir antlaşmanın “Bağdat ve kuzeydeki Kürtler arasındaki hukuk ve yönetsel ilişkileri düzenleyen anayasaya aykırı olamayacağını” açıklamıştır.¹⁷ 2012'nin son günlerinde ise Bağdat'ın Erbil ve Ankara arasındaki enerji temelinde yaşanan yakınlaşmadan duyduğu hoşnutsuzluk bir krizle kendisini göstermiştir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'ın 4 Aralık'ta Erbil'deki petrol ve gaz konferansına katılmak üzere planladığı ziyaret Irak merkezi hükümetinin uçuş iznini iptal etmesi nedeniyle gerçekleşmemiş ve Irak hava sahasından geri dönen bakanın uçağı Kayseri'ye zorunlu iniş yapmak durumunda kalmıştır.

Bağdat yönetiminin Ankara'nın Erbil ile enerji temelinde yaklaşmasına yönelik en sert tepkisi Kasım 2012'de gelmiş ve Bağdat 25 milyar dolarlık dört projede ortaklığı bulunan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) Irak'ın güneyindeki petrol sahalarında petrol arama kontratını iptal etmiştir. Bu dönemde Enerji Bakanı lisans iptalinin Irak'taki petrol alanındaki yatırımları etkilemeyeceğini açıklamış olsa da TPAO ilgisini tedrici olarak Kuzey Irak'a kaydırmaya başlamıştır. 2011'den itibaren birçok büyük petrol şirketinin Basra körfezindeki yatırımlarını bırakarak kuzeye kaymasına paralel olarak TPAO da bu bölgede yatırım olanakları araştırmaya girişmiştir. Bu yazı 2013'te yazıldığı sırada bu politikanın ilk sonuçları alınmış ve basına bu yeni yönelişin sonuçları konusunda çeşitli haberler düşmeye başlamıştır.¹⁸ Kısacası Bölgesel Kürt Yönetimi kontrolündeki enerji kaynakları ile ilgilenmeye başlayan Ankara, merkezi Irak yönetimini rahatsız etmiş ve bu rahatsızlık 2012 yılı boyunca diğer siyasi ve ekonomik ilişkilerde de karşılığını bulmuştur.

2012 yılı içinde Kuzey Irak bağlamında Bağdat ve Ankara arasında yaşanan bir başka kriz ise Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 2 Ağustos'ta gerçekleştirdiği Kerkük ziyareti olmuştur. Mayıs ayında Maliki'nin Kerkük'te kabine toplantısı gerçekleştirerek tartışmalı statüdeki bu bölgenin merkezi Irak hükümetinin kontrolünde olduğu mesajını vermesi Erbil'i önemli ölçüde rahatsız etmiştir. Bu gelişme göz önüne alındığında Davutoğlu'nun Barzani ile birlikte 1 Ağustos'ta Kerkük'ü

ziyaret etmesi, Ankara'nın Kerkük konusunda Erbil'e yakın olduğunu ortaya koymuştur. Ziyareti bu şekilde algılayan Bağdat, Davutoğlu'nun bölgede bulunduğu sırada Irak askerlerini Kerkük'ün 30 kilometre kadar yakınına gönderince kriz daha da derinleşmiştir.¹⁹ Bu gelişmeler üzerine Ankara'ya bir nota veren Bağdat, konuya ilişkin acil açıklama beklediğini ifade etmiş ve Ankara da buna "Yapılan açıklamalar kabul edilemez. Türkiye her adımı açık seçik atar. Türkiye'nin gizli bir gündemi yoktur. Açıklama yaparken herkes dikkatli olmalı" ifadelerini içeren bir notayla karşılık vermiştir.²⁰ Daha sonra aynı ay içinde Kerkük'e gitmek isteyen Milliyetçi Hareket Partisi lideri Devlet Bahçeli'ye de Bağdat yönetimi vize vermeyerek bu tavrını sürdürmüştür.

Bölgesel Kürt Yönetimi ile İlişkiler

Enerji/petrol Yakınlaşması²¹

Londra merkezli bir petrol şirketi olan *Gulf Keystone*'un Ağustos 2009'da Erbil'in 85 km kuzeyinde ve Türkiye sınırına yakın bir bölge olan Şekhan'da 10 milyar varilin üzerinde bir petrol rezervi keşfetmesi Bölgesel Kürt Yönetimi'ni enerji piyasasının en önemli aktörlerinden biri haline getirmiştir.²² 2009'un ortasında ortaya çıkarılan bu petrol rezervinin Haziran 2012'ye gelindiğinde en iyimser tahminle 15 milyar en kötümser tahminle de 12,4 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. 2009 rakamlarıyla Irak'ta bulunan diğer petrol kaynaklarının örneğin Kerkük'ün yaklaşık 7-10 milyar varil, Basra Körfezi'nin 20 milyar varillik petrol rezervine sahip olduğu düşünülürse Şekhan'daki keşfin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Yine Şekhan'daki keşif tartışmalı bir bölge olan Kerkük'teki petrol rezervi ile birlikte düşünüldüğünde Bölgesel Kürt Yönetimi'ni önemli bir enerji gücü konumuna taşımıştır. Yaklaşık 5 milyon kişilik bir nüfusa sahip bir yapı olan Bölgesel Kürt Yönetimi yabancı petrol şirketlerinden 2012 rakamlarıyla yaklaşık 10 milyar dolarlık bir yatırım çekebilmiştir. Yine *Gulf Keystone*'un yaptığı bu keşif *ExxonMobil*, *Chevron*, *Gazprom Neft* ve *Total* gibi başka büyük petrol şirketlerinin de bölgeye olan ilgisini artırmış ve bu şirketler de 2011 ve 2012 yıllarında Erbil ile çeşitli antlaşmalar imzalamışlardır.

Enerji temelindeki bu çekiciliğine rağmen Erbil yönetimi 2012 yılı içinde iki önemli sorunla karşı karşıya kalmıştır. İlk olarak merkezi Irak yönetimi, enerji şirketleriyle petrol konusunda anlaşma yetkisinin kendisinde olduğunu iddia ederken, petrol ihracatının Bağdat'ın tekelinde olduğunu savunmaktadır. Bu da ikinci soruna neden olmakta ve çıkarılan petrolün mevcut boru hatları vasıtasıyla dışarıya taşınmasına Bağdat yönetimi müsaade etmemektedir. Nitekim Erbil ve Bağdat arasında enerji üzerinden yaşanan gerilim Nisan 2012'de bir çıkmaza dönüşmüş ve Bağdat, Kürt bölgesinde çalışan petrol operatörlerinin ihracat gelirlerinden gelen 1,5 milyar dolarlık ödemesini askıya alırken, Erbil de boru hatlarından petrol ihracatını durdurmuştur. Ağustos ayının sonunda taraflar bir uzlaşmaya vararak petrol sevkiyatını yeniden başlatsa da Bağdat bu türden gelişmelerin Erbil'i kendisinden daha da bağımsızlaştıracağına farkındadır. Merkezi Irak yönetimine boru hatları üzerinden bağımlı olmak da Erbil'in otonom hareket etme imkânlarını sınırlandırmaktadır. Tam da bu noktada devreye giren aktör ise Bölgesel Kürt Yönetimi için kuzeyden ekonomik ve siyasal anlamda dünyaya açılma imkânı sağlayan Türkiye olmuştur.

2012 yılı itibariyle günde yaklaşık 200.000 varil petrol ihraç etme kapasitesine sahip olan Erbil, 2015 yılında bu ihraç kapasitesini günde 1 milyon varile kadar çıkarmak istemektedir.²³ 2012 yılı itibariyle Erbil yönetimi petrolü iki yoldan dışarıya ihraç ederken bunlardan ilki Türkiye ve Irak arasında uzun süreden beri işleyen Kerkük-Yumurtalık boru hattı üzerinden aktarılırken, ikincisi Türkiye-Irak sınırında çalışan tankerler vasıtasıyla yapılmaktadır. İlk güzergâh daha işlevsel olmasına rağmen Erbil'i önemli ölçüde Bağdat'a bağımlı kıldığından, özellikle Nisan ayında yaşanan gerilimin ardından Bölgesel Kürt yönetimi yeni boru hatları inşa etme politikasını açıklamıştır. Mevcut boru hatlarının sadece Kerkük bölgesindeki petrol yataklarından çıkarılan petrolü taşıma temelinde inşa edildiği göz önüne alınırsa Erbil yönetimi Şekhan gibi yeni petrol kaynaklarını kullanıma sokabilmek için de boru hatlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle 2012 yılında yapılan çalışmalarla Süleymaniye, Kerkük,

Erbil ve Dohuk güzergâhında güneyden kuzeye kadar uzanan yeni bir boru hattı inşa edilmiştir. Bu boru hattı ile Bağdat-Ceyhan arasındaki boru hattının Türkiye sınırındaki Fişhabur (Fishkhabur) noktasına bağlanması planlanmaktadır. Dolayısıyla bu hat bir taraftan Bağdat'a olan bağımlılığı ortadan kaldıracak, diğer taraftan da günde 1 milyon varilin üzerinde petrol ihracatına olanak sağlayacaktır.

Türkiye cephesinde ise Erbil ile enerji ilişkileri enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve böylelikle Rusya ve İran'a olan bağımlılığı azaltmak, daha ucuz enerji girdisi sağlamak, hızlı büyüme ile birlikte artan enerji ihtiyacını karşılamak ve ülkeyi enerji transfer merkezine dönüştürerek karşılıklı bağımlılık olanaklarını kullanmak gibi dört temel politika üzerine kurulmuştur. Bu konuda 2012 yılı içinde Türkiye'nin attığı en ciddi adım, Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın 21 Mayıs tarihinde Erbil'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Bölgesel Kürt Yönetimi ve Türkiye arasında günde 1 milyar varil kapasiteli bir boru hattının inşa edileceğinin açıklanması olmuştur. Temmuz ayının sonunda ise Türkiye ve Bölgesel Kürt Yönetimi arasında tankerler aracılığıyla petrol ticareti başlatılmıştır²⁴ ve Habur sınır kapısının böylesi bir transfer için yeterli olmadığı göz önünde bulundurularak sınırda yeni kapıların açılacağı 2012 yılı içinde çeşitli vesilelerle tekrarlanmıştır. Enerji temelinde Ankara ve Erbil arasındaki bu yakınlaşma ve üstelik Ankara'nın Bağdat yönetiminin Erbil üzerindeki yaptırımlarını geçersiz kılan politikası Maliki yönetimini ciddi ölçüde rahatsız etmiştir. Buradan hareketle Ankara-Bağdat arasındaki gerginliğin en önemli nedenlerinden birisinin enerji rekabeti olduğunu söylemek mümkündür.

Hükümetler düzeyindeki bu ilişkilerin yanı sıra Türkiye kökenli enerji firmaları da Kuzey Irak'ta çeşitli enerji yatırımlarında bulunmuşlardır. Örneğin Çukurova Holding'e ait olan ve daha sonradan 2,1 milyar dolar karşılığında önemli bir kısmı bir İngiliz ortaklığına satılan *Genel Enerji* şirketi, Kuzey Irak'taki petrol sahalarında en aktif şirketlerden biri olarak önce çıkmaktadır. Bölgesel Kürt Yönetimi sınırları içinde en fazla petrol üretiminde bulunan Tak Tak ve Tawke petrol sahalarında faaliyette bulunan Genel Enerji bölgede

en fazla petrol üretiminde bulunan şirket konumundadır.²⁵ Genel Enerji ayrıca Ağustos 2012’de *Heritage Oil*’in Kuzey Irak’ta bulunan ve doğalgaz kaynaklarını barındıran Miran sahasındaki yüzde 26’lık hissesini 156 milyon dolara satın almış ve böylelikle Miran’daki hissesini yüzde 25’ten 51’e kadar çıkarmıştır.²⁶ Şirket bu satın almayla yetinmemiş 2012 yılı boyunca yaklaşık 1 milyar dolarlık satın alma işlemleriyle Bölgesel Kürt Yönetimi’ndeki en güçlü enerji aktörlerinden biri konumuna gelmiştir. Kuzey Irak bölgesinin yaklaşık 3 trilyon metre küp civarında²⁷ doğalgaz rezervine sahip olduğu ve bunun karşılığında da Türkiye’nin artan doğalgaz ihtiyacı ve doğalgaz kaynaklarını çeşitlendirme politikası düşünüldüğünde, Genel Enerji’nin Türkiye’yi bu konuda temel pazar olarak seçmesi anlaşılabilir.

Ankara ve Erbil arasındaki ilişkiler bağlamında 2012 yılına ilişkin bir başka gelişme de Erbil’in elektrik enerjisi alanında Ankara’ya olan bağımlılığının ortadan kalkmasıdır. 2012 yılına kadar elektrik enerjisi ihtiyacını önemli ölçüde Türkiye’den ithal yoluyla karşılayan Bölgesel Kürt Yönetimi inşa edilen doğalgaz kaynaklı enerji santralleri sayesinde dışarıya olan bağımlılığını ortadan kaldırabilmiştir. Üstelik kısa süre içinde Erbil’in Irak’ın diğer bölgelerine elektrik enerjisi ihraç edebilecek konuma da ulaşması öngörülmektedir.²⁸

PKK Konusunda Yakınlaşma

Bölgesel Kürt Yönetimi’nin PKK meselesine bakışı 2007’deki Erdoğan-Bush görüşmesinden sonra önemli ölçüde değişmiş ve Nisan 2007’de “Türkiye Kerkük’e karışırsa biz de Diyarbakır’a karışırız” açıklamasını yapan Mesut Barzani, daha sonra PKK’yı eleştirmeye ve örgüte yönelik silah bırakma çağrısında bulunmaya başlamıştır. 2008 ve sonrasında ordunun vesayetinden kurtulan AK Parti hükümetinin Erbil’le yakınlaşma politikasına paralel olarak, Bölgesel Kürt Yönetimi liderleri de Ankara’nın PKK ile mücadelesine destek vermeye ve sorunun çözümünde aktif bir rol alabileceklerini dile getirmeye başlamışlardır.²⁹ 2012 yılı söz konusu olduğunda Erbil cephesinden bu temelde ilk açıklama Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) Eş-Başkanı Selahattin Demirtaş’ın 20 Şubat’ta gerçekleştirdiği Erbil

ziyareti sırasında gelmiştir. Bölgesel Kürt Yönetimi Başkanı Mesut Barzani, Demirtaş ile yaptığı görüşmede, yapılması planlanan fakat 3 yıldır sürekli ertelenen Kürt Ulusal Konferansı'nın yapılabilmesi için “PKK'nın iyi niyet gösterip silahlı mücadeleyi durdurması ve sorunun çözümü için artık siyaset ve diyalogu tercih ettiğini göstermesi gerektiğini” söylemiştir. Barzani'ye göre PKK'nın eylemleri, söz konusu konferansta Kürtlerin “dünyaya ve komşu devletlere çalışmalarını siyaset ve diyalog üzerine kurduklarını anlatacak” olmalarının önünde bir engel oluşturmaktaydı.³⁰

Mesut Barzani 20 Nisan'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında PKK konusundaki tavrını daha da sertleştirmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Bundan sonra PKK silah yöntemini sürdürürse sonucuna kendi katlanır. Ben PKK'nın Irak Kürdistanı'nda hüküm sürmesine müsaade etmem. Bundan sonraki süreçte savaş Kürt meselesine zarar verecektir. Bu konuyla ilgili PKK beni dinlerse iyi eder”.³¹ PKK'nın Kuzey Irak'ı bir konuşlanma alanı olarak kullandığı düşünüldüğünde Barzani'nin PKK'nın silah bırakması konusunda zorlayıcı gücü devreye soktuğu da söylenebilir. Üstelik Barzani 2012 yılı itibarıyla AK Parti hükümetinin çözüm konusunda bir adım attığına kanaat getirmiş ve bu bağlamda aynı ziyaret sırasında PKK ve BDP'ye de çağrıda bulunarak “Türkiye devletinin bu yeni bakışına PKK ve BDP'nin daha fazla destek vermelerinin daha iyi olacağına inanıyorum” ifadelerini kullanmıştır.³² Barzani'nin ziyaret sırasında Başbakan Erdoğan ve AK Parti'nin Kürt açılımları konusunda yetkilendirdiği isim olan Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay ile birlikte Dolmabahçe'deki Başbakanlık Çalışma Ofisi'nde üçlü bir görüşme gerçekleştirmesi, Erbil'in PKK meselesinin çözümü konusunda aktif bir politika izlemeye başladığının göstergesi olmuştur.

Mesut Barzani'nin ardından Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Başbakanı Neçirvan Barzani de 18 Mayıs'ta Ankara'ya gelerek Türkiye'deki üst düzey siyasi isimlerle görüşmüş ve PKK konusu görüşmelerin önemli başlıklarından birisi olmuştur. 8 Haziran'da Türkiye'ye bir kez daha gelen Neçirvan Barzani yaptığı açıklamada “Tecrübeler ispatlamıştır ki, sorun silah ve askeri yöntemlerle çözülemez. Sadece

siyasi ve barışçıl yollar sorunu çözebilir” ifadelerini kullanmıştır.³³ Bölgesel Kürt Yönetimi’nden gelen PKK’ya yönelik bu tavır sadece Barzani ailesi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda Kuzey Irak’ın diğer güçlü Kürt hareketi olan Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) de sürece etkin bir dil ile dâhil olmuştur. PKK eylemlerinin yoğunlaştığı Haziran ayında Irak Cumhurbaşkanı Celal Talabani’nin lideri olduğu KYB’nin sözcüsü Azad Cündiyani yaptığı bir açıklamada “Talabani, ateşkes ilan etmesi konusunda ikna etmek amacıyla PKK ile görüşüyor. Türk ordusuyla PKK arasında çıkan çatışmalardaki kan duruncaya kadar Talabani’nin girişimleri devam edecek. Bu çabanın neticeleri yakın bir zamanda ortaya çıkacaktır. Talabani iki taraf arasında bir köprü vazifesi görüyor. Kendisi, barışçıl çözümlerin iki tarafı birbirine yakınlıştıracağına inanıyor” ifadelerini kullanmıştır.³⁴

Kuzey Irak’tan gelen bu açıklamalara paralel bir şekilde Barzani ailesine yakınlığı ile bilinen BDP milletvekili Leyla Zana da Haziran ayı içinde Hürriyet gazetesine bir röportaj vermiş ve Başbakan Erdoğan’ı ve Kürt meselesini kast ederek “İnanıyorum bu işi Erdoğan çözer” ifadelerini kullanmış, ardından da Erdoğan’la basına kapalı bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmenin yapıldığı ve etkisinin tartışıldığı bir dönemde Mesut Barzani, PKK’nın silah bırakmasına yönelik açıklamaları tekrar etmiş ve Kürtçe TRT 6 televizyonuna bağlanarak “Türkiye’de Kürt sorununun çözümü için barışçıl bir çözüm arama arayışını doğru buluyorum. Barışı tesis için attığı adımlar sebebiyle Sayın Başbakan’a teşekkürlerimizi iletiyoruz” açıklamasında bulunmuştur.³⁵

Bütün bu açıklamalara karşın, 2012 yılının 2004’te PKK’nın eylemlere yeniden başlamasından sonraki en şiddetli yıl olması Türkiye’de Erbil’den gelen açıklamaların sorgulanmasına neden olmuş ve muhalefet partileri olan CHP ve MHP Bölgesel Kürt Yönetimi’nin PKK meselesinin çözümünde bir rolü olamayacağını savunmuşlardır. MHP, Erbil ve PKK arasında bir fark olmadığını, Bölgesel Kürt Yönetimi liderleri ile görüşmenin Türkiye lehine bir sonuçtan çok PKK’nın işine yaradığını belirterek görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağını ileri sürmüştür. CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu

da Barzani ve PKK arasındaki ilişkilere işaret ederek “bölgesel yönetimin PKK ile bir çatışma içerisine gireceğini düşünmek bir hayaldir” ifadelerini kullanmıştır.³⁶ Suriye'deki iç savaş sırasında ülkenin kuzey bölgesinde PKK desteğindeki Kürt hareketlerin kontrolü ele geçirmesi, muhalefetin AK Parti ve Barzani arasındaki yakınlaşmaya yönelik eleştirilerini artırmıştır. Örneğin MHP lideri Devlet Bahçeli Suriye'deki Kürt hareketinin arkasında Barzani'nin desteği olduğunu açıkça dile getirmiş ve bu süreçte de PKK'nın aktif bir rol üstlendiğini ileri sürmüştür.³⁷

Değerlendirme

2012 yılı tıpkı 2007 yılı gibi Türkiye-İrak ilişkilerinde önemli bir kırılmayı temsil etmektedir. 2007 yılı nasıl Ankara'nın Erbil'i muhatap alması bağlamında bir kırılma yılını temsil ediyorsa, 2012 yılı da Ankara'nın Erbil ve Bağdat ile farklılaşan ilişkileri üzerinden iki farklı Irak'ın oluşumunun normalleştirdiği yıl olmuştur. Diğer bir ifadeyle 2012 yılından itibaren Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde Bağdat merkez olmaktan çıkmış Erbil'in yanı başındaki diğer muhataba dönüşmüştür. Bu süreçte üç temel dinamiğin rol oynadığı söylenebilir: İlk olarak enerji meselesi Irak'ı *de facto* olarak ikiye bölmüş ve Türkiye bu bölünmeyi dış politika pratikleriyle takip etmiş ve normalleştirmiştir. İkinci olarak Arap Baharı'nın Suriye'ye yansımalarıyla birlikte İran merkezinde oluşan ittifakın Bağdat yönetimini yanına çekmesi Ankara-Bağdat ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Son olarak da PKK meselesinin çözümünde Bölgesel Kürt Yönetimi'nin oynayabileceği kritik rol Ankara'yı Erbil'e yakınlaştırmıştır.

Kronoloji

17 Ocak	Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan Erbil ve Süleymaniye'yi ziyaret etmiştir.
8 Nisan	Sünni kökenli eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el-Haşimi Türkiye'ye sığınmıştır.
18 Nisan	Bölgesel Kürt Yönetimi Başkanı Mesut Barzani Ankara'ya ziyaret gerçekleştirmiştir.

- 17 Mayıs** Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız Erbil'i ziyaret etmiştir.
- 18 Mayıs** Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi Başbakanı Neçirvan Barzani Ankara'yı ziyaret etmiştir.
- 1-2 Ağustos** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Erbil ve Kerkük'ü ziyaret etmiştir
- 8 Haziran** Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan bir kez daha Erbil'e gitmiştir.
- 30 Eylül** Mesut Barzani AK Parti'nin Ankara'daki 4. Kongresi'ne katılmıştır.

NOTLAR

- 1 Bkz. Ali Balcı ve Murat Yeşiltaş, "Turkey's New Middle East Policy: The Case of the Meeting of the Foreign Ministers of Iraq's Neighboring Countries", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Cilt: 29, No: 4, 2006, s. 18-38
- 2 Ali Balcı ve Tim Jacoby, "Guest Editors' Introduction: Debating the Ergenekon Counter-Terrorism Investigation in Turkey", **Middle East Critique**, Volume: 21 No:2, 2012, pp. 137-144
- 3 Türkiye İstatistik Kurumu, tuik.gov.tr
- 4 Ahmet Davutoğlu, "2013 Yılına Girerken Dış Politikamız", **Dışişleri Bakanlığı'nın 2013 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık**, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 16 Aralık 2012, s. 71
- 5 Mesut Özcan, "Türkiye'nin Irak Politikası 2010", Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mesut Özcan (Der.), **Türk Dış Politikası Yılığ 2010**, Ankara: SETA Yayınları, Ekim 2011, ss. 141-142
- 6 "Maliki'yi uyarın" ve "Türkiye felaket getirebilir", **Hürriyet**, 15 Ocak 2012
- 7 "Maliki'den Türkiye'ye sert eleştiri", **Radikal**, 20 Nisan 2012
- 8 "Destek verdiğimiz birini iade etmeyiz", **Yeni Şafak**, 10 Mayıs 2012
- 9 Şaban Kardaş, "Turkey's Syria Policy: The Challenge of Coalition Building", **On Turkey**, German Marshall Fund, February 17, 2012
- 10 "Maliki'den Türkiye'ye mezhep uyarısı", **Hürriyet**, 15 Ağustos 2012
- 11 Bilgay Duman, "2012 Irak değerlendirmesi ve Irak Kronolojisi", **Orsam Rapor**, No: 43, Ocak 2013, s. 19
- 12 "Déjà Vu All Over Again: Iraq's Escalating Political Crisis", **Crisis Group Middle East Report**, International Crisis Group, No: 126, 30 July 2012, p. 13 ve Serhat Erkmen, "2013'te Türkiye Irak ilişkileri İçin Beklentiler ve Olasılıklar", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 5, Sayı: 9, Ocak 2013, s. 92
- 13 "Déjà Vu All Over Again...", a.g.e., s. 13
- 14 Abdülkadir Selvi, "İstihbarat var, operasyon yok", **Yeni Şafak**, 30 Ağustos 2012
- 15 Bu bölgedeki Türk Silahlı Kuvvetleri askerleri ve üsleri hakkında bir analiz için bkz. Gareth Jenkins, "Unwelcome Guests: The Turkish Military Bases in Northern Iraq", **Terrorism Monitor**, Volume: 6, No: 6, 24 March 2008
- 16 "Bağdat Türkiye'den ne talep etti", **Hürriyet**, 2 Ekim 2012
- 17 Seda Kırdar, "Erbil Baghdad Ankara and Washington The Complex Politics", **Evaluation Note**, The Economic Policy Research Foundation of Turkey, August 2012, s. 4
- 18 "Petrolde 'Kuzey Irak' operasyonu", **Hürriyet**, 23 Ocak 2013
- 19 Mehmet Yeğin ve Hasan Selim Özütem, "Turkey-Iraq Relations: From Close Partners to Adversaries", **On Turkey**, German Marshall Fund, Ocak 7, 2013, s. 3
- 20 "Ankara-Bağdat hattında çifte Kerkük notası", **Hürriyet**, 4 Ağustos 2012

- 21 Bu kısımda yer yer Zana Baykal'ın yüksek lisans çalışmasının taslak metinlerinden yararlanılmıştır. Zana Baykal, "Turkey: Energy Relations with Kurdistan Regional Government 2005-2013", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2013.
- 22 Şirketin resmi web sayfasındaki açıklama için bkz. <http://www.gulfkeystone.com/Discovery.aspx>
- 23 Seda Kırdar, a.g.e., s. 1
- 24 "Kuzey Irak'tan petrol alışverişi başladı", **Hürriyet**, 28 Temmuz 2012
- 25 Şirketin resmi web sayfasındaki açıklama için bkz. <http://www.genelenergy.com/operations/kurdistan-region-of-iraq.aspx>
- 26 "Genel Enerji, Türkiye'ye 7 yıl yetecek kadar gaz hamlesi yaptı", **Hürriyet**, 22 Ağustos 2012
- 27 Emre İşeri ve Oğuz Dilek, "The Nexus of Turkey's Energy And Foreign Policy With Iraqi Kurdish Oil: The Iranian Connection", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 5, Sayı: 50, Şubat 2013, s. 30
- 28 "Power consumption increases 2,4 times in 6 years", **The Kurdish Globe**, 14 February 2013
- 29 Örneğin bu doğrultuda bir adım olarak Bölgesel Kürt Yönetimi 2009 yılında PKK bağlantılı Kürdistan Demokratik Çözüm Partisi'nin Kuzey Irak'ta faaliyet göstermesini yasaklamış ve seçimlere girmesini engellemiştir. Egemen Başar Bezci, "The Kurdish Question in Turkey: A Critical Juncture", **Tel Aviv Notes**, August 12, 2009, s. 2
- 30 "Barzani'den PKK'ya önemli çağrı", **Hürriyet**, 20 Şubat 2012; "PKK, silahı bırakırsa Kürt konferansı yapılabilir", **Hürriyet**, 21 Şubat 2012
- 31 "Barzani: PKK beni dinlerse iyi eder", **Hürriyet**, 20 Nisan 2012
- 32 A.g.y.
- 33 "İlk kez 'resmi' davet edildik", **Hürriyet**, 6 Haziran 2012
- 34 "Talabani ateşkes için PKK'yı iknaya çalışıyor", **Sabah**, 12 Haziran 2012
- 35 "Erbil'den PKK'ya çağrı: Artık silah dönemi bitti", **Hürriyet**, 20 Haziran 2012
- 36 "Irak'taki bölgesel yönetimin PKK ile bir çatışma içerisine gireceğini düşünmek bir hayaldir", **Hürriyet**, 22 Haziran 2012
- 37 Bkz. "Bahçeli: Bağımsız Kürdistan'a fırsat verilmemeli", **Hürriyet**, 26 Temmuz 2012